

Turkish Studies

History

Volume 13/24, Fall 2018, p. 119-140
DOI: 10.7827/TurkishStudies.14593
ISSN: 1308-2140
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş: Kasım 2018*

✓ *Accepted/Kabul: Aralık 2018*

✍ *Referees/Hakemler: Prof. Dr. Latife SUMMERER - Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE - Doç. Dr. Davut KAPLAN*

This article was checked by iThenticate.

ARKAİK DÖNEM KIBRIS DİNİNİ ANLAMLANDIRMADA PIŞMIŞ TOPRAK HEYKELCİKLERİN ROLÜ

*Hazar KABA**

ÖZET

Kıbrıs'ın Arkaik dönemi, adanın kültürel geçmişinin en zengin ve özgün dönemini teşkil etmektedir. Pek çok arkeolojik bulgu ve yazılı kaynak ışığında bu dönemin sosyal ve kültürel yapısı, bu dönemde Ada'nın izlediği ticari ve kültürel ilişkiler gibi konular ve daha fazlası hakkında tatmin edici bilgilere ulaşmak mümkündür. Ancak tüm bu zengin bilgi dağarcığı, Kıbrıs-Arkaik dönemdeki din olgusunu özellikle mimari ve uygulama alanlarında anlamlandırmamız ve kimliklendirmemiz hususunda eksiklikler sergilemektedir. Bu eksiklikler neticesinde dönemin dini yapılarının, özellikle de tapınakların, üst mimarileri ve bazen de süsleme öğeleri hakkında ciddi belirsizlikler doğurmaktadır. Bunun yanında Kıbrıs kökenli yazılı kaynakların eksikliği dini törenlerin kimler tarafından ve nasıl gerçekleştirildiği hususunda da ciddi bilgi eksiklikleri doğmasına sebep olmaktadır.

Bu makale, Arkaik Kıbrıs dinini anlamlandırırken mimari ve uygulama alanında karşılaşılan eksiklikleri sadece pişmiş toprak heykelcikler üzerinden gidermeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Kıbrıs-Arkaik Dönem tarihli pişmiş toprak heykelcikler üzerinden Arkaik Kıbrıs dini hakkında öğrenilen bilgiler irdelenecek bir yandan da pişmiş toprak heykelciklerin bu alandaki rolü ve önemine de vurgu yapılacaktır. Kıbrıs-Arkaik Dönem'in dini mimarisi hakkında özellikle tapınak ve sunak modelleri gibi eserlere başvurulacaktır. Bu eserler tapınak planları yanında özellikle üst mimari ve mimari süsleme alanlarındaki eksikleri telafi etmede kullanılacaktır. Daha geniş ve çeşitli bir repertuar sunan tekil veya grup halindeki pişmiş toprak figürinler de dini törenler, ritüeller, inançlar ve tüm bunları gerçekleştiren Arkaik Dönem Kıbrıslıları hakkında bilgiler edinmek adına incelenecektir. İnceleme neticesinde

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü,, E-posta: hazarkaba@gmail.com

ayrıca Kıbrıs-Arkaik dinini şekillendiren, niteleyen ve zenginleştiren tüm öğelerin etkileşim alanları ile kökenleri de anlaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs-Arkaik Dönem, din, pişmiş toprak heykelcikler, mimari, ritüeller.

THE ROLE OF THE TERRACOTTA FIGURINES FOR INTERPRETING THE CYPRIOT RELIGION OF THE ARCHAIC PERIOD

ABSTRACT

Archaic Period of Cyprus, constitutes the most genuine and richest era of the islands cultural past. The social and cultural structure, as well as the trading and cultural relations of this genuine era are well attested by archaeological finds and ancient written sources. But our knowledge of this period is somehow insufficient when it comes to interpret and identify the Cypro-Archaic religion, especially concerning its architecture and practices of worship. In result to this “insufficiency” serious uncertainties occur related to the superstructure and sometimes to the decoration elements of the religious buildings, especially of the temples. In addition to that, due to the lack of proper Cypriot written evidence it gets harder to interpret the nature of the religious ceremonies as well as the identity of people who had conducted them.

The present study aims to solve the problem related to the architecture and practices of the Archaic Cypriot religion through the help of terracotta figurines. From this perspective, information obtained through terracottas will be evaluated and the role of the terracottas for interpreting the Archaic religion of Cyprus will be emphasized. For understanding the religious architecture of the Cypro-Archaic Period especially the terracotta models of temples and shrines will be used. These representations will be taken as models for a better understanding of the superstructures and decoration elements of Cypriot religious buildings. Idle or grouped figurines which supply us with a wider and richer repertory will be used to obtain sufficient information in relation to the religious rituals, ceremonies, beliefs and to the Cypriots of the Archaic Period who had conducted them. Last but not the least, all external and internal elements that had shaped, characterized and enriched the Cypro-Archaic religion will also be evaluated.

STRUCTURED ABSTRACT

One of the main aims of archaeology is to enlighten us about the daily life, beliefs and customs of the ancient people. In this aspect, when the Archaic Period of Cyprus (750-480 BC) is taken into consideration we see that archaeologists have a vast knowledge of the social life and structure, the culture as well as the trading and political connections of the island. This vast knowledge is mostly due to the richness of the archaeological findings and scarcely to the presence of the written data. All of this, in the end, enables us to lively and truly understand the nature of the daily life in Archaic Cyprus. However, archaeological data and especially the

written sources can be sometimes insufficient when the religious life of Archaic Cyprus is needed to be fully understood.

Even though the religious beliefs of the Cypriots and the identities of the deities they have worshipped is sufficiently cleared up for the Archaic Period of Cyprus, concrete data about the places where the worshipping took place and how it was conducted lacks enough credibility. When all this absence comes together, it becomes a necessity for scholars to look for concrete answers through other means of archaeological data. At this point, the coroplastic art of Archaic Cyprus proves itself to be a reliable and helpful medium as it incorporates within itself lively representations of daily and religious life of its period.

The coroplastic art of Cyprus supplies us with a varia of extraordinary productions which could be attested as “unmatched” in the sphere of the whole Mediterranean and the Near East. This unmatched coroplastic art is especially characterized by a genuine and homogenous structure, which in the end makes it the leading source for a better understanding of the religious life of Archaic Cyprus. Figurines of religious character in various forms and types which were dedicated to the temples especially step forward at this point. Other coroplastic productions recovered from the tombs which have strong connections with the beliefs of the afterlife are also important for interpreting the religious life of Archaic Cyprus.

The use of the coroplastic art for interpreting the structural character of the religious buildings especially works for understanding the superstructure of Archaic Cypriot temples and maybe even shrines. The Eastern, especially the Levantine and Syrian, aspects strongly traceable within the Cypro-Archaic religious architecture is a long accepted archaeological situation. This evident parallelism has come to terms even now by being consolidated with stronger proofs. The coroplastic art of Archaic Cyprus, at this point, especially gains importance as it supplies us with precious visual reflections of the superstructures of the Archaic Cypriot temples. This precious visual reflection shows us examples of Cypriot temples which were not only built in eastern models but also decorated with eastern elements. Terracotta temple models from Idalion with colonnaded entrances reflect strong Levantine and Phoenician elements. Idalion temple model not only shows that the Cypro-Archaic temples were flat-roofed as their eastern counterparts were, but also shows that they embodied eastern decoration elements such as vegetal column heads.

The terracotta naiskoi, which were found only from the graves, are important finds as they supply us with information related to a religious structure that was most probably funerary oriented. This character of use makes one to think that this specific religious structure must have been built as extra-mural shrines located in and around the necropoleis. The uniform architectural character of all the naiskoi points to a standardized architecture widespread to the whole of the island.

Naiskoi attract attention by also reflecting very strong Levantine and Phoenician architectural elements. The decorations of the naiskoi, on the other hand, sometimes show very prominent Egyptian effects as well. The Egyptian effect on the architectural decoration of the Cypro-Archaic religious buildings is also eminent in the terracotta model from

Idalion. In light of this, we can assume that the Egyptian culture especially affected the architectural decoration programme of the buildings rather than their plans. The presence of the Aeolic capitals used as decorative elements is also important as it widens our knowledge on the Levantine elements which were integrated within the Cypro-Archaic religious architecture.

Coroplastic art of Archaic Cyprus is most eminent with its rich repertory that portrays believers and worshippers in lively scenes. Dedicators with their sacrifices in the form of animals or other objects such as bread are really important examples. The sacrifice of animals is a universal custom for the whole of the ancient world but the depictions of “dedicators” of bread supply us with evidents of Eastern customs within the Cypro-Archaic religion. The cake molds in the shape of the “Goddess with Uplifted Arms” proves that those cakes (bread) must have been the main dedications made to the Great Goddess of Cyprus (Astarte). As a custom having long roots in the Levant, dedicating breads to a deity must have been introduced to the Cypro-Archaic religion from this geography.

Rituals done by the masked priests and circle dances performed around a “tree of life” or a “dovecote” were understood to be among the most popular religious rites of the Archaic Cypriots. Terracotta models of priests (maybe even priest-kings) masked with bucraniums and standing in circles not just supplies us with the information of a possible power oriented fertility ritual, but it also shows us the male dominant character of this cult. It is not sure to which deity that this cult once belonged but it is highly probable that it paved the way for the popular cult of Apollon Kereiates of the later periods.

Other rituals of the Cypro-Archaic religion are the circle dances again performed by multiple participators. As the terracotta models representing these rituals generally include musicians too it is clearly evident that music played an important role within the cults of the Cypro-Archaic period. Idle models of lyre, aulos, flute and tambourine players can also be attested as strong proofs of this aspect of the Cypro-Archaic religion. The efficient role of musical instruments within rituals and the presence of ceremonies done around a “tree of life” are also eastern elements which must have been incorporated to the Cypriot religion around 8th-7th centuries BC when the Cypro-Phoenician relations were at its peak. Terracotta models also enlight us about more occasional aspects of the Cypro-Archaic religion. Idle depictions of male figurines carrying phalloi generally decorated with painted wreaths is also worth mentioning. Those “phallus carriers” (Φαλλοφορος) are the sole proofs of phallic parades most probably organized during the fertility ceremonies. Phallic parades must have also been derived from Egypt where it played an important role within the religious life.

The Cypro-Archaic religion, in the light of the terracotta figurines, can be identified as a sophisticated, rich and multi-cultural entity. Local beliefs and aspects were understood to be highly mixed together with the Levantine, Phoenician and Egyptian elements. It becomes evident that symbolism played an important role within this religion as seen from anthropomorphic and zoomorphic masks together with use of music and mass worshipping. New and increasing additions both to the inventory

and the knowledge of the Cypriot coroplastic art is understood to be essential for a better evaluation of the islands Archaic religious life. These additions will surely help us more in the future and will reveal more in connection to the structure and character of the Cypro-Archaic religion.

Keywords: Cypro-Archaic Period, religion, terracotta figurines, architecture, rituals.

Giriş

Arkeolojinin temel amaçlarından biri antik toplumların yaşayış, inanç ve adetleri gibi konularda bizleri aydınlatmaktır. Bu bağlamda, Kıbrıs adasının kültürel anlamda en zengin dönemlerinden biri olan Arkaik Dönem'deki (M.Ö. 750-480) gündelik yaşam, sosyokültürel yapı, ticari veya politik bağlantılar üzerine olan bilgimiz genelde arkeolojik veriler ve az bir şekilde ise yazılı kaynaklar ile desteklenmektedir. Bu da bize Arkaik Kıbrıs için oldukça canlı, kabul edilebilir ve gerçeğe yakın tanımlamalar ve tasvirler ortaya çıkarma olanağı sunmaktadır (Karageorghis, 2006). Ancak söz konusu, Arkaik Kıbrıs dini olunca bu durumun değiştiği görülmektedir.

Kıbrıs-Arkaik Dönem'deki din olgusunu bir bağlam içinde bütün olarak ele almak gerektiğinde “özne”nin bilindiği, fakat “mekân” ve “uygulama”da belirsizlikler olduğu farkedilir. Bu çerçevede “özne”, Kıbrıs pantheonuna ait tanrı veya tanrıçalardır. Arkeolojik buluntular, tasvir sanatı hatta yazılı kaynaklar, bizleri Arkaik Kıbrıs pantheonu hakkında kesin ve somut verilerle donatmaktadır (Bennett, 1980: 256-608; Karageorghis, 1998: 60 vd.). Ancak söz konusu “mekân”, yani bu ilahların evleri sayılan tapınaklar olduğunda arkeolojik mimari, yazılı kaynaklar ve diğer görsel sanatlar nispeten yetersiz kalmaktadır. “Uygulama” alanında ise, ki bu da Kıbrıs-Arkaik din inancı çerçevesinde icra edilen törenler veya ritüelleri kapsamaktadır, bizlere bilgi sağlayacak kaynaklar yok denebilecek kadar azdır (Karageorghis ve Des Gagniers, 1974: 48-49; Herodotos I 199,5). Tüm bu eksiklikler göz önüne alındığında Arkaik Kıbrıs dinini anlamlandırmak için başka arkeolojik verilerden yardım almak gereği doğmaktadır. Bu noktada başvurulacak kaynakların başında ise koroplastik sanat gelmektedir.

Levant'tan Anadolu'ya, Yunanistan'a hatta Batı Akdeniz'e kadar olan coğrafyada eş benzeri görülmemiş eserler üretmiş olan Kıbrıs koroplastik sanatı tam anlamı ile özgün ve homojen bir karakter çizmektedir (Reyes, 1994: 33). Bu karakteri, Kıbrıs-Arkaik koroplastik sanatını dönem hakkında bilgiler elde etme konusunda başvurulacak geçerli kaynaklar arasında ilk sıraya yerleştirmektedir. Kıbrıs-Arkaik koroplastik sanatı üretimleri arasında kutsal alanlarda bulunmuş olup kesin bir şekilde din ile ilişkilendirilebilen pişmiş toprak adak heykelcikleri özellikle önem kazanmaktadır. Adak heykelcikleri yanında, mezarlarda ele geçmiş ama yine dini kullanıma hizmet eden pişmiş toprak eserler de dönemin dini yaşamı hakkında sundukları canlı tasvirler bakımından önemlidir. Bu eserlerin tümü, özgün, detaylı ve gerçeğe yakın olduğu anlaşılan yansıtımları sayesinde Arkaik Kıbrıs'ta dini mimari, törenler ve ritüeller hakkındaki bilinmezleri aydınlatma adına başvurulabilecek birer kaynak olmaktadır.

Dini Mimari

Kıbrıs-Arkaik Dönem'in dini mimarisi, ağırlıklı kazılar sonucunda açığa çıkarılmış olan kutsal yapılardan elde edilmiş kısıtlı bilgilerle nitelenmektedir (Scranton, 1967; Karageorghis, 1977: 17-45; Gaber ve Morden, 1992; Buccholz ve Untiedt, 1996: 31-32; Hermary, 2000; Ulbrich 2008). Bu yapıların tümü sadece temel seviyesinde korunmuş veya az bir duvar yüksekliği açığa çıkarılabilmiş kalıntılar halindedir. Özellikle Kıbrıs-Arkaik Dönem tapınakları söz konusu olduğunda üst yapıya ait sağlıklı ve somut verilere ulaşılamadığı görülmektedir. Kıbrıs-Arkaik dini mimarisini görsel olarak ayağa kaldırma çabaları, sadece geçerliliği tartışılan farklı tezler veya önerilerden öteye geçememiştir. Bu alanda, mimari süslemelere ait sağlıklı bulgular da yok denebilecek kadar azdır. Böyle sorunlu bir ortamda, Kıbrıs-Arkaik Dönem kült binalarını sağlıklı bir şekilde canlandırabilme ve görsel anlamda ayağa

kaldırabilme adına başka alanlardan yardım almak gerekmektedir. Gerçek yapılar temel alınarak üretildiği aşikâr olan pişmiş toprak tapınak modelleri bu bağlamda yararlanılabilecek kaynakların başında gelmektedir.

Kıbrıs-Arkaik Dönem tapınakları veya dini yapılarından esinlenerek üretilmiş olan ve buluntu konumu bilinen pişmiş toprak eserlere Amathous, Alambra ve Idalion'da rastlanılmaktadır (Resim 1)(Culican, 1976: 47-48; Caubet, 1979; Karageorghis, 1981: 1008, fig. 81; Karageorghis, 1987b: 11, 26, no. 131; Caubet ve diğ. 1992: no. 140; Karageorghis, 1992: 800, fig. 22; Karageorghis, 1993: 722; Karageorghis, 1994). Bu örnekler dışında buluntu konumu bilinmeyen ancak yine bilgi verme potansiyeline sahip başka pek çok eser de söz konusudur (Dikaïos, 1961: 205; Culican, 1976: 48; Karageorghis, 1987a: 707, fig. 102; Karageorghis, 1996: 60, no. 4).

Pişmiş toprak modeller Kıbrıs-Arkaik dini mimarisinde iki farklı yapı tipi olduğunu göstermektedir. İlk tip, orta ve büyük boyutlu tapınaklarla nitelenmektedir (Gjerstad, 1948: 3-11). İkinci tip ise, daha küçük boyutlu bir mimariye sahip olduğu anlaşılan ve varlığından sadece pişmiş toprak modeller ışığında haberdar olabildiğimiz *naiskos*ları içermektedir.

Orta veya büyük boyutlu tapınaklar için örnekleme sunan yegâne pişmiş toprak modeller Idalion'dan gelmektedir (Caubet, 1979: 94). Idalion örnekleri, bu gruptaki tapınaklar için dikdörtgen formlu bir yapı yansıtmaktadır (Resim 2). Bu örneklerden görüldüğü üzere tapınakların yan taraflarında büyük boyutlu kare pencereler yer almaktadır. Hem bu pencerelerden hem de kapıdan dışarıya bakan kadın figürleri ise kült heykelleri olarak yorumlanabilmektedir. Bundan yola çıkarak Arkaik Dönem Kıbrıs tapınaklarının ayrıca kült heykellerinin korunduğu ve saklandığı kutsal mekânlar olduğu sonucuna da varılabilmektedir. Tapınağa ait *cella* kısmına giriş, ön cephedeki tek bir kapıdan sağlanmaktadır. Kapı, çift pervaza sahip sade bir yapı içindedir. Tapınağın önündeki alan ise, iki sütunla desteklenen bir sundurma ile kapatılmıştır. Ön ve yan kısımlarda, duvarların üst bölümüne gelecek şekilde, minik dairesel delikler açılmıştır (havalandırma veya aydınlatma delikleri?).

Idalion pişmiş toprak tapınak modelleri, üst yapı ve mimari süslemeler hakkında da ipuçları vermektedir. Bu tipteki tapınaklarda, çatının büyük olasılıkla düz olduğu ve bir kornişle taçlandığı anlaşılar. Yapıda kullanılmış olan yegâne mimari süsleme elemanları, sundurmayı taşıyan sütunlara ait başlıklardır. Bu başlıklar, uçları aşağı kıvrılan palmet yapraklarına sahip bitkisel tipte başlıklar şeklindedir.

Sergiledikleri mimari yapı bakımından Idalion tapınak modellerinin, Gjerstad'ın tipolojisi bünyesindeki Ayios Iakovos ve Vouni tapınakları ile temsil edilen Tip 2 örneklerini canlandırdığı söylenebilecektir (Gjerstad, 1948:17). Mimari yapı anlamında sütunlu bir sundurmanın varlığı ve özellikle de bitkisel sütun başlıkları, Idalion örneklerine benzer Kıbrıs tapınakları için Levant odaklı bir etkileşime işaret etmektedir. İlk temsilcilerini M.Ö. 1. bin Suriye tapınaklarına kadar takip edebileceğimiz sütunlu sundurma kullanımı, en iyi örnekleme Tyros'taki Melqart Tapınağı'nda bulunmaktadır (Barnet, 1969: 6).

Idalion modellerinde görülen palmetli bitkisel başlıklar ise, mimari süsleme alanında doğrudan Mısır kökenli bir etkileşime işaret etmektedir (Jequier, 1924: 196). Kition'daki sözde "Fenike Tapınağı"nın *bothrosunda*, Idalion tapınak modelinin bitkisel başlığına benzerlik gösteren kireçtaşından kısmi bir başlık bulunmuştur (Karageorghis, 1976: 140, lev. 105). Kition başlığının varlığı, Idalion pişmiş toprak modelinin gerçek modeller temel alınarak üretildiğini açıkça kanıtlamaktadır. Bundan yola çıkarak bir geri dönüş yapıldığında ve Idalion modelindeki bitkisel başlığın kullanım alanı göz önüne alındığında, Kıbrıs tapınaklarında bitkisel başlıklı sütunlarla süslenmiş sundurmaların gerçekliği kesin bir şekilde öne sürülebilecektir.

Idalion modellerindeki tapınakların, özellikle pencere ve kapıdaki kadın figürleri ışığında, tanrıça odaklı kültlere ait bir dini yapıyı betimlediği aşikârdır. Kıbrıs-Arkaik Dönem söz konusu

olduğunda tanrıça kültleri içinde öne çıkan başlıca isim Astarte veya diğer adıyla Büyük Tanrıça (Grand Dessée) olmaktadır. Ancak Idalion örneklerindeki figürlerin özellikle pencereden dışarıya bakar durumda verilmiş ikonografisi, bu binaların Aphrodite *Parakypousa* (Pencereden Bakan Aphrodite) kültürüne ait tapınakları da yansıtır olabileceğini düşündürmektedir (Washbourne, 1999).

Kıbrıs-Arkaik Dönem dini mimarisinin bir diğer yapı tipini yansıtan pişmiş toprak *naiskos*lar, büyük oranda Amathous menşeli eserler ile temsil edilmektedir (Karageorghis, 1996: 60 no. 3, 61 no. 5, 62 no. 7, 63 no. 8, 65 no. 12 & 13, 66 no. 14-17; Betancourt, 1971). *Naikos* modelleri bulunmuş olan diğer iki yerleşim de Alambra ve Idalion'dur (Karageorghis, 1996: 61 no. 6, 64 no. 9 & 10; Caubet ve diğ., 1992: 114, no. 140). Bu yerleşimlerden çıkmış eserler dışında ayrıca buluntu konumu bilinmeyen daha başka eserler de mevcuttur (Karageorghis 1996, 57 no. 1, 59 no. 2, 60 no. 4, 64 no. 11, 66 no. 15). Tek bir örnek dışındaki tüm *naiskos*ların, mezar hediyesi olarak bulunmuş olması özellikle dikkat çekici bir noktadır.

Naikos modelleri, bazı çeşitlemeler yansıtırsa da tek tip bir mimariyi örnekledikleri aşikârdır. Tanrı/tanrıça heykelciğinin yer aldığı içbükey bir *cubiculum* ve onun ön cephesini teşkil eden kalın bir pervaz, *naiskos*larda yansıtılan başlıca mimari özelliklerdir. Üst yapı ise, iki yana doğru açılan geniş bir saçaklık ile nitelenmektedir (Resim 3).

Alınlık kısmının pişmiş toprak örneklerde geometrik desenler ile süslenmiş olması (genelde üçgen sıraları veya dama tahtası motifi tercih edilmiştir), Arkaik Kıbrıs *naiskos*larının üst yapılarında boya ile verilmiş süslemeler olabileceğini düşündürmektedir (Resim 4a). Neredeyse tüm örneklerde plastik kabartma olarak verilmiş hilal-disk motifi ile topaklar ise, Kıbrıs-Arkaik Dönem *naiskos*larında mimari plastik süslemelerin de mevcudiyetinin göstergeleridir (Resim 4b). Amathous *naiskos*larından biri, mimari süslemede plaster sütuncuklara başvurulduğuna dair kanıtlar sunması bakımından önemlidir (Karageorghis, 1987a: 707). Bir başka model, Kıbrıs dini mimarisi için ünik bir yansıtım sergilemekte ve kapı sövesinin iç kısmında kullanılmış Aeolik başlıklı plaster sütunlar için bir örneklemeye vermektedir (Resim 5)(Betancourt, 1971: 427-428). Alınlığında *uraei* ve kanatlı güneş kursu yer alan bir başka model ise, *naiskos*ların süslemesindeki güçlü Mısır etkilerine ışık tutma bakımından dikkat çekicidir (Karageorghis, 1996: 62, no. 7).

*Naiskos*ların büyük oranda Amathous menşeli olması, bu tip dini mimarinin Ada'ya Amathous üzerinden yayılmış olabileceğini düşündürmektedir. Idalion ve Alambra kökenli örneklerin varlığı ise, *naikos* modellerinin mevcudiyetinin iç kesimlere kadar ulaşmış olduğunu kesinleştirmektedir. Ancak bu dağılımın sadece *naikos* modelleri için geçerli olduğu, diğer yandan eğer gerçekten bir *naikos* mimarisi var ise, bunun nasıl bir coğrafi dağılım izlediğinin hala belirsizliğini koruduğu unutulmamalıdır.

*Naikos*ların Amathous'a geliş noktası için ise en yüksek olasılık, tipoloji ve süslemeler ışığında, Levant ve Fenike kıyılarıdır (Betancourt, 1971: 427; Culican, 1976; Bretschneider, 1991). Ancak Amathous örneklerinden birinde mevcut olan *uraei* ve kanatlı güneş kursu motifi, etkileşimde Mısır'ın da doğrudan rolü olabileceğini unutturmamalıdır. Amathous kökenli Aeolik başlıklı *naikos* örneği ise, bu tipte sütun başlıklarının dini mimarideki kullanımı hakkında en somut verileri sunmaktadır. Aeolik sütun başlıklarının Levant'taki buluntu yoğunluğu (Fisher, 1929: fig. 50; Crowfoot ve diğ., 1942: 14-15 fig. 6-7; Aharoni, 1956:141 vd.) ve bu tipteki mimari süslemenin bölgeye özgü *naikos* modellerinde de sıklıkla tercih edilmesi dikkat çekicidir (May, 1935: 13-15). Bu bilgiler ışığında, Aeolik sütun başlıklarının dini mimarideki kullanımının bu bölgede yaygınlaşıp Fenikeliler vasıtası ile Akdeniz'e yayıldığı söylenebilecektir (Harden, 1962: 194). MÖ 9. yüzyıldan itibaren Fenikeliler ile sıkı ilişkiler içinde olan Kıbrıs adasının da bu etkileşimden payını aldığını söylemek mantıklı olacaktır.

Tapınak modellerinde olduğu gibi *naiskos*lar da inşa teknikleri veya yapı malzemesi hakkında somut kanıtlar sunmamaktadır. Bu konu üzerinde gerçekleştirilen yegâne çalışmada *naikos* üzerindeki

topaklar inşada kullanılan yatay ahşap kirişlerin bitimleri olarak yorumlamıştır (Resim 6)(Betancourt, 1971: 428, fig. 8&9). Söz konusu örnekte yer alan topakların sadece yan duvarlarda bir birinin üzerine gelecek şekilde dizilmiş olması bu çıkarımın doğruluğunu güçlendirmektedir. Ancak bu örnek dışındaki diğer tüm modellerde, topakların *naiskosun* ön cephesinde dağınık bir vaziyette uygulandığı da görülmektedir (Resim 4b). Topakların bu düzensiz ve rastgele yerleştirilişi, onların kütük bitimlerinden ziyade plastik kabartma süslemeleri betimliyor olma olasılığını daha güçlü kılmaktadır.

Ünik bir mimari örnekleme sunan *naiskos*ları belirli bir kült ile ilişkilendirebilmek için ikonografik unsurlara bakmak gerekmektedir. Kıbrıs-Arkaik Dönem *naiskos*larının *cubiculum*ları neredeyse tüm örneklerde bir tanrıça figürü ile doldurulmuştur. *Naiskos*larda alınlık kısmını süsleyen hilal ve disk kabartmaları, bize bu dişi ilahı Astarte olarak tanımlama imkânını vermektedir (Culican, 1976: 52). *Naikos* örnekleri arasında *cubiculum* kısmına, konik yapıları ile dikkat çeken *baetyl*lerin yerleştirilmiş olduğu eserler de söz konusudur. İlk başlarda Astarte sonrasında ise Aphrodite ile ilişkilendirilen *baetyl* kullanımı, Kıbrıs-Arkaik Dönem *naikos* mimarisi söz konusu olduğunda sadece Astarte kültü ile ilişkilendirilmektedir. Ancak *cubiculum* kısmında tanrı betimlemelerinin olduğu örnekler de mevcuttur. Bu örnekler içinden Alambra menşeli tek bir örnekte *cubiculum*da bir Bes figürünün (Resim 7) (Caubet ve diğ., 1992: 114, No. 140), Mısır etkileşimli Amathous örneğinin içinde ise Reshef figürünün olduğu görülmektedir. Bu iki örnekten yola çıkarak *naiskos*ları, istisnai şekilde de olsa, erkek ilahlar ile de ilişkilendirmek mümkün olacaktır.

Adaklar, Ritüeller ve Festivaller

Resimli tasvir sanatı, küçük buluntular ve yazılı kaynakların Arkaik Kıbrıs dinindeki uygulamalar hakkında büyük oranda sessiz kaldığına daha önce de değinilmiştir. Bundan dolayı Arkaik Kıbrıs'ta tören ve ritüellerin ne şekilde gerçekleştirildiği hakkında sağlıklı bilgiler edinmek adına yine koroplastik sanata bakmak gerekmektedir.

Koroplastik eserler, adakların ve çeşitli şekillerde adak sunma veya kurban etmenin Arkaik Kıbrıs dininde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Neredeyse tüm Kıbrıs kutsal alanlarında adak amaçlı bırakılmış eserler arasında özellikle heykelciklerin muazzam sayılarla temsil ediliyor olması dikkat çekicidir. Bu yoğunluk, pişmiş toprak heykel ve heykelciklerin Arkaik Kıbrıslılar için en sık tercih edilen adak nesneleri sayıldığıının kanıtıdır (Reyes, 1994: 32-35; Ulbrich, 2008).

Kourion-*Episkopi*'de bulunmuş bir eser, adak heykelciklerinin Arkaik Kıbrıs dininde sergilediği önemin en güzel örnekleyicisidir (Resim 8). Bu eserde, bir erkek figürü kucağında daha küçük ikinci bir figür tutarken betimlenmiştir (Spiteris, 1970: 94). Erkek figürü, garip yüz şekline bakılarak, antropomorfik maske takmış bir rahip olarak kabul edilmelidir. Elindeki daha küçük boyutlu ikinci figür ise, bu rahibin “sunmak” üzere taşıdığı bir adak heykelciği olmalıdır. İkonografik özellikleri ışığında Kourion eserini, adak heykelciği taşıyan maskeli bir rahip olarak tanımlamak doğru olacaktır. Bu şekilde kimliklendirilen Kourion heykelciği, kutsal alanlarda yoğun miktarda ele geçmiş adak heykel ve heykelciklerinin “sunulma” anını betimleyen yegâne eserdir.

Pişmiş toprak adak heykelcikleri, aynı zamanda Kıbrıs-Arkaik Dönem kutsal alanlarına sunulan adak nitelikli kurbanlar hakkında da bilgiler vermektedir. Arkaik Kıbrıs dininde, Yunan dininin tersine, belirli ilahlar için kurban edilmesi uygun görülen özgül hayvanlardan bahsedebilmek mümkün değildir (Schmidt, 1968: 102). Yine de pişmiş toprak heykelcikler, adaklık kurbanların tanrıları hoşnut etme adına azımsanamayacak derecede önemli olduğuna işaret etmektedir.

Bu hususta ilk sırayı küçükbaş hayvanların aldığı anlaşılmaktadır. Kucağında kurbanlık taşıyan erkek heykelcikleri, bu uygulamanın koroplastik sanattaki tek örnekleyicileridir (Karageorghis, 1995: 43-53, lev. XXI-XXVI). Adak taşıyan heykelciklerin büyük çoğunluğu, küçükbaş hayvanlar tutan bireyleri yansıtmaktadır. Ancak bu eserlerin neredeyse tamamında kurbanlık hayvanın tür tespiti yapılamamaktadır. Bu durumdan farklı olarak Amathous menşeli tek bir örnek bir koç (Walters, 1903:

no. A161), Samos Heraionu menşeli bir diğeri oğlak (Karageorghis, 1995: 50 kat. no. 35) ve buluntu konumu bilinmeyen bir üçüncüsü ise kuzu taşıyan bir tapınan betimlemektedir (Kyrieleis, 1989: 54, fig. 10). Arkaik Kıbrıs'ta sık tercih edilen bir diğerk adak kurbanı ise boğadır. Meniko kutsal alanında bulunmuş bir pişmiş toprak adak heykelciğı, kurban edilmek üzere götürülen boğa tasvirlerine en güzel örneklemeıi vermektedir (Karageorghis, 1977: 27&37). Bu eserde odak merkezini iri bir boğa işgal etmekte, boğanın iki yanında ise birer erkek figürü yer almaktadır. Özellikle erkek figürlerinde gözlemlenen yürüme hareketi, boğanın kurban edilmek üzere "götürölme" eylemine vurgu yapmaktadır.

Kutsal alanlarda bulunmuş pişmiş toprak boğa heykelciklerinin bazılarının üzerinde, yer altı kùltleri ile ilişkilendirilen yılanların yer alması (Gjerstad ve diğ., 1935: 750-751, 761), boğanın Arkaik Kıbrıs dininde *khtonik* ilahlara adanmak için tercih edilen bir kurban olduğunu göstermektedir (Philipp, 1981: 220-257). Ancak bu *khtonik* odaklı kùltün karakteri ve niteliğı hala belirsizliğini korumaktadır.

Kıbrıs-Arkaik pişmiş toprak heykelcikler, Kıbrıslıların adakları arasında ekmeklerin de yer aldığını göstermektedir. Kurbanlık taşıyan figürlerin aksine ekmek taşıyan figürlerde hem erkek (Karageorghis, 1995: 57&58, no. 1-3) hem de kadınlar (Caubet ve diğ., 1992: 106, no. 127) betimlenmiştir. Kollarını yukarıya kaldırmış bir şekilde bir ikonografi yansıtan ekmek kalıplarının varlığı ise, söz konusu bu ekmek sunularının bu ikonografi ile bağdaştırılan Astarte veya Büyük Tanrıça (Grand Déesse) kùltü ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Resim 9)(Karageorghis ve Stager, 2000; Karageorghis, 2006: 124-126, fig. 109-112). Ekmeklerin kutsal adak olarak kabulü ve sunumu, Levant'ta oldukça köklü bir geçmişe sahiptir (Karageorghis ve Stager, 2000: 6-11; Kakish, 2014: 20). Ayrıca Mısır dini de, ekmeğın bir sunu olarak oldukça önem arz ettiğı bir karakterde olması bakımından, Arkaik Kıbrıs'taki bu geleneğın etkileşim noktalarından bir diğeri olma potansiyeline sahiptir (Wiedemann, 2003: 290&297).

Kıbrıs-Arkaik Dönem koroplastik sanatı, bizleri dini törenler ve tapınım şekilleri hakkında da canlı tasvirlerle donatmaktadır. Küçük boyutlu pişmiş toprak heykelcikler içinde en dikkat çeken gruplardan biri antropomorfik ve zoomorfik maskeler takan rahiplerin tasvir edildiğı gruplardır. Maskeli rahiplerin Arkaik koroplastik sanatında karşımıza çıkması, Tunç Çağı'ndan itibaren varlığı bilinen bu uygulamanın, Kıbrıs-Arkaik Dönem'deki devamlılığının göstergesidir (Karageorghis, 1971: 261; Belgiorino, 1993: 43; Averett, 2015: 3).

Ormidhia, Idalion, Amathous ve Kourion kökenli pişmiş toprak heykelcikler, bizlere antropomorfik maskeler kullanan rahiplerin oldukça canlı tasvirlerini sunmaktadır (Picard, 1966: 46, lev. XXIII, fig. 45; Karageorghis, 1995: 54 kat. no. 2, lev. XXVII:6; Karageorghis, 1989: 814, fig. 86; Spiteris, 1970: 94). Demonik ifadeler yansıtan gerçek boyutlu antropomorfik maskelerin Ada sanatındaki varlığı, pişmiş toprak heykelciklerin yansıttığı maskeli rahiplerin gerçekliğinin en somut kanıtlarıdır (Karageorghis, 1981: no. 118; Karageorghis, 2004: 52, no. 9). Bu maskelerin, mezarlarda ele geçmiş yüze takılamayacak kadar küçük örnekleri ise, ölü kùltü ile ilişkilendirilen muska bırakma odaklı ritüellere işaret etmektedir. Mezara musallat olacak kötü güçleri kovmak ve ölüden uzak tutmak odaklı inançlar ışığında kullanıldığı anlaşılan bu diğerk maske grupları, tanrı Bes yanında Humbaba gibi Yakın Doğı "demon"larını içeren kùltlerin varlığına işaret etmektedir (Averett, 2015: 25).

Zoomorfik maskeler takmış rahiplerin betimlendiğı pişmiş toprak heykelciklerde kullanılan yegâne imge boğa başıdır. Amathous, Kourion, Ayia Irini ve Peyia menşeli eserler, boğa maskeli rahiplerin yer aldığı ritüellerin Ada genelindeki yaygınlığının kanıtlarıdır (Karageorghis, 1987b: 3; Young ve Young, 1955: 39-41, no. 814&816; Sjöqvist, 1933; Karageorghis, 1988: 855). Amathous kökenli örnekler ile Ayia Irini menşeli tek bir örnek, maskenin yüze takılma veya yüz önünde tutulma şeklini gösterme bakımından uygulamanın doğasını anlamamızı sağlamaktadır (Resim 10). Enkomi'nin M.Ö. 6. yüzyıl tabakalarında bulunmuş olan ve yüze takılmak için modifiye edildikleri anlaşılan *bukranion*lar ise, pişmiş toprak heykelciklerde betimlenen maskelerin çoğunlukla gerçek boğa kafatasları olduğunu göstermektedir (Karageorghis 1987b, 16; Karageorghis 2005, fig. 21&29).

Bukranion veya boğa başı şeklinde zoomorfik maskeler kullanarak gerçekleştirilen bu törenlerin doğası hakkında bilgi sahibi olabilmek için yine koroplastik sanata bakmak gerekmektedir. Boğa maskeli rahiplerin betimlendiği pişmiş toprak eserler çoğunlukla tek figürleri yansıtmaktadır. Bu tek figürlerin bir bütünlükten yoksun ikonografileri katıldıkları ritüelin doğasının anlaşılmasını imkânsız kılmaktadır. Ancak Kourion menşeli bazı eserler bu konudaki eksikliği giderme hususunda yardımcı olmaktadır. Apollon Hylates kutsal alanında bulunmuş olan bir grup eserde, boğa maskeli rahiplerin karşılıklı ya da bir halka halinde durduğu ikonografiler yansıtılmaktadır (Young ve Young, 1955: 39-41, lev. 11, no. 814&816). Kourion örneklerindeki ikonografi, boğa maskeli rahiplerin gerçekleştirdiği törenlerin özünde birden fazla birey barındırdığını göstermektedir. Figürlerin karşılıklı konumundan, ritüelin temelini karşılıklı bir ibadet şeklinin teşkil ettiği öne sürülebilecektir.

Halka halinde durularak icra edilen törenlerin maskesiz figürler tarafından gerçekleştirildiği örnekler de oldukça fazladır. Kadın ve erkeklerin kullanıldığı bu ikinci grupta, yine halka halinde icra edilen bir dans ritüeli yansıtılmıştır. Danslı ayinlere ait ikonografinin koroplastik sanatta Geometrik Dönem'in başından itibaren mevcut olması bu ritüelin Kıbrıs dinindeki köklü geçmişinin göstergesidir (Boardman, 1971: 40; Karageorghis, 1977: 173-8). Ayia Irini, Arsos, Lapithos, Lefkoşa (antik Ledra) ve Soloi gibi merkezlerde bulunmuş eserler yanında buluntu konumu bilinmeyen daha pek çok eser bu yoğun gruba teşkil etmektedir.

Bazı örneklerde halkanın içinde yer alacak şekilde yerleştirilmiş müzisyenler, halka halinde dans etme ritüelinin müzik eşliğinde gerçekleştirildiği göstermektedir. Ayia Irini kökenli bir örnek, müzisyenlerin bazen telli bir çalgı (Gjerstad, 1963: 14-15, fig. 16), Arsos kökenli bir örnek ile buluntu konumu bilinmeyen diğer birkaç örnek flüt (Caubet ve diğ., 1992: no. 90; Karageorghis, 1995: 133 no. 2, lev. LXXVIII:2, no. 8, lev. LXXVIII:6), yine Arsos, Lapithos ve Soloi kökenli diğer örnekler ise *aulos* çaldığını göstermektedir (Myers ve Ohnefalsch-Richter, 1899: 152, no. 5402; Myers, 1914: 347, no. 2118; Karageorghis, 1995: 133 no. 3, lev. LXXVIII:3, no. 4, lev. LXXVIII:7). Lefkoşa menşeli tek bir örnek ise, ritüellerde müzik aleti olarak tef çalındığını gösterme bakımından önemlidir (Karageorghis, 1995: 133 no. 6).

Dans ritüellerini yansıtan eserlerde erkek figürlerinin maskesiz betimlenmiş olması dans edenlerin rahiplerden ziyade tapınanlar olduğunu düşündürmektedir. Ancak benzer ikonografideki kadın figürlerinin tümünün *kalathos* benzeri dini baş süsleri takarken betimlenmesi, dans ritüelindeki kadın figürlerinin rahibeler olabileceği ihtimalini de yüksek tutmaktadır (Karageorghis, 1995: 132).

Halka halinde dans eden figürlerin varlığı Kourion - Apollon Hylates gibi tapınaklarda açığa çıkarılmış olan taş kaplı dairesel alanları da bizler için daha anlamlı kılmaktadır (Soren 1987, 37-39). Kutsal alanlar içindeki taş döşeli bu dairesel zeminlerin, pişmiş toprak eserlerde yansıtılan halka danslarının icra edildiği "sahne"ler olarak hizmet vermek için inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Kıbrıs-Arkaik koroplastik sanatı, halka halinde dans etme ritüelinin farklı türlerinin olduğunu kanıtlayacak örnekler de sunmaktadır. Diğer farklı türler ise, müzisyenler etrafında gerçekleştirilen dans sahneleri dışında bir "atribüt" veya "dinsel imge" olarak seçilmiş nesneler etrafında uygulanan dans ritüelleridir. Bunlardan ilki "hayat ağacı" etrafında, ikincisi ise bir "güvercinlik" etrafında gerçekleştirilen dans ritüellerini yansıtmaktadır.

Chytroi ve Yeroskipou-*Monagri* kökenli iki figürin, "hayat ağacı" etrafındaki dans ritüelini örnekleyen başlıca eserlerdir (Karageorghis 1995, 134-135). Hem Chytroi hem de Yeroskipou-*Monagri*'de ele geçmiş eserlerdeki dansçıların kadın oluşu, "hayat ağacı" etrafındaki dansın sadece kadınlar tarafından gerçekleştirilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bundan yola çıkılarak da bu ritüel, kesin olmamakla birlikte, Aphrodite kültü ile ilişkilendirilebilecektir.

Üçüncü dans ritüeli, Idalion kökenli tek bir eserle örneklenmektedir (Resim 11)(Caubet, 1992: 130, fig. 3b). Idalion örneği, dairesel bir zeminin ortasına yerleştirilmiş sütun benzeri bir nesne etrafında

dans eden figürlerden oluşmuştur. Ortadaki nesne bir sütun olarak yorumlanabilse de özellikle üst kısmındaki deliklerden içi boş bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Deliklerin bazılarında çıkan güvercin başları ile tünemiş pozisyondaki başka güvercinlerin varlığı, bu nesnenin bir “güvercinlik” olduğunu göstermektedir. Güvercinliğin hemen önünde lir çalan bir müzisyen ve ayaklı bir kazan da yer almaktadır. Eserdeki diğer figürler ise bu sahnenin etrafında halka halinde dans ederken betimlenmiştir.

Idalion örneğinde yansıtılan tören, yine kutsal bir nesne etrafında gerçekleştirilen ritüel bir danstan ibarettir. Arkaik Kıbrıs’ta hem kült alanlarında hem de mezar hediyeleri arasında sıklıkla karşılaşılan bir eleman olan kazan da sahnenin ritüelistik karakterini pekiştirmektedir (Karageorghis, 1973: 108-114; Caubet ve diğ., 1992). Idalion örneğinde “hayat ağacı”nın yerini bir “güvercinlik” almıştır. Güvercinlik, icra edilen ritüelin ve bu ritüelin bağlı olduğu kültün odak noktasıdır. Özellikle güvercinlerin varlığı, Idalion örneğindeki dans ritüelini yine Aphrodite ya da Kıbrıs’ın Büyük Tanrıçası (Grand Déesse) ile ilişkilendirmektedir.

Arkaik koroplastik sanatı Kıbrıs’ta bereket tanrıları adına gerçekleştirilen phallik festivaller ve geçit törenlerinin varlığına da kanıtlar sunmaktadır. Herodotos tarafından (II. 48) Yunanistan’da Dionysos, Mısır’da ise Osiris adına gerçekleştirildiği anlatılan *φαλληφόρια* törenlerinin, Kıbrıs’taki varlığının en güçlü kanıtları Kourion’dan gelmektedir (Cape, 1985: 312-319). Bu törenlerin odak noktası olan *φαλοφοροί* (phallus taşıyıcıları) betimleyen figürler arasında Kourion menşeililer dışında buluntu yeri belli olmayan örnekler de mevcuttur (Karageorghis, 1999: 261). Buluntu yeri bilinmeyen bir örnek, bu törenlerde taşınan phallusların renkli çelenkler ile süslendiğini gösterme bakımından dikkat çekicidir (Resim 12). Herodotos (II. 49), *φαλοφοροί*ların ve phallik tören alaylarının bu uygulamanın yaygın olduğu Mısır ve Fenike’den Yunan dinine aktarıldığını söylemektedir. *Φαλοφοροί*ların ve phallik tören alaylarının Ada kültürü ve Kıbrıs dini ile bütünleşmesi de büyük ihtimalle bu coğrafyalarla olan ilişkiler neticesinde gerçekleşmiş olmalıdır.

Sonuç

Arkaik Kıbrıs dininin anlamlandırılmasında pişmiş toprak eserlerin bazı noktalarda hali hazırda bilinen arkeolojik verilerle uyduğu ve bazen de onları pekiştirdiği görülmektedir. Ancak pişmiş toprak eserlerin bu noktadaki asıl önemi nerdeyse her seferinde arkeolojik verilerin eksikliklerini gideren bir rol üstlenmelerinde yatmaktadır. Yukardaki örneklemeler sayesinde pişmiş toprak eserler üzerinden Arkaik Kıbrıs dini hakkında geçerli, canlı ve oldukça aydınlatıcı sonuçlara varılabileceği görülmektedir.

Kıbrıs-Arkaik Dönem dini mimarisini anlamlandırma ve bu konudaki eksikleri gidermede pişmiş toprak eserler diğer alanlara kıyasla daha silik cevaplar sunmaktadır. Fakat bunun ardındaki en önemli etken Arkaik koroplastik sanatı ustalarının üretim tercihleridir. Kıbrıs-Arkaik Dönem koroplastik sanatının temeli figüratif tasvirlerle ve anlatım gücü yüksek ikonografilere odaklanan bir üretim karakteri ile nitelenmektedir. Bu karakter içinde, “bina” gibi nesnel varlıklar tercih edilmemekte ancak daha canlı tasvirler sunan öznel odaklı ikonografilere ağırlık verildiği görülmektedir. Bundan dolayı koroplastik sanatından, Kıbrıs-Arkaik Dönem dini yapıları söz konusu olduğunda, sadece kısıtlı şekillerde yararlanılabilmektedir.

Kıbrıs-Arkaik Dönem tapınak mimarisi ilk kez yorumlanmaya başlandığı andan itibaren Doğu etkisinin (özellikle de Levant ve Suriye) mimari form üzerindeki baskınlığı arkeologlar tarafından hemen anlaşılmıştır (Gjerstad, 1948: 237-238). Bu bilginin devamlılığı, daha güncel örneklerle de çok fazla değişmeden günümüze kadar devam etmektedir (Karageorghis, 1977; Wright, 1992: 260 vd.). Arkaik koroplastik sanatı, tapınaklar üzerindeki Doğu etkisini mimari tip yanında üst yapı ve mimari süsleme alanlarında da güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Idalion modellerinin mimari anlamda sunduğu Levant ve Fenike etkileri (sütunlu bir sundurma), bu durumda özellikle öne çıkan unsurlardır. Ayrıca Idalion modelleri Kıbrıs tapınaklarının, Doğu mimarisine öykünür şekilde düz çatılı yapıldığını da göstermektedir. Tapınakların mimari süslemeleri üzerindeki Mısır etkisinin izleri de yine bu örnekler ışığında anlaşılabilmektedir.

Koroplastik sanat ışığında varlığından haberdar olduğumuz *naiskos*ların tamamen mezarlarda ele geçmesi, Kıbrıs dini mimarisindeki bu yapı tipinin doğrudan ölü kültü ile alakalı olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı *naiskos*ların nekropoller gibi yerleşim dışı alanlarda yer aldığını düşünmek mantıklı olacaktır. Pişmiş toprak *naiskos*larda gözlemlenen üniter yapı Ada geneline yayılmış tek tipte bir mimarinin varlığından bahsedebilmeyi mümkün kılmaktadır.

Bu üniter mimari karakterin, aynı tapınak mimarisinde olduğu gibi, yine güçlü Levant-Fenike etkileri sonucunda şekillendiği anlaşılmaktadır. *Naikos* mimarisinin süslemesinde karşımıza çıkan Mısır etkilerinin varlığı da dikkat çekicidir. *Naikos*lar ve Idalion tapınak modellerinin süslemesinde bitkisel başlıklar gibi Mısır etkilerinin ağır basması, Kıbrıs-Arkaik Dönem din mimarisinin özellikle süsleme alanında Mısır sanatına öykündüğünü göstermektedir. Ancak, kapı sövesi şeklinde kullanılmış plaster sütunların Aeolik başlıklarla taçlandırıldığı örneklerin varlığı, Aeolik süsleme unsurlarının da dönemin dini mimarisinde tercih edildiğine işaret etmektedir.

Kurbanlık adak taşınması veya boğa kurban edilmesi, tek bir coğrafya veya kültüre verilemeyecek kadar evrensel unsurlardır. Ancak adak olarak bırakılmak üzere taşınan heykelcikleri betimleyen pişmiş toprak eserlere Arkaik dönemde Kıbrıs dışında başka coğrafyalarda rastlanmamaktadır. Tapınaklara adak heykelciği bırakma âdetinin Kıbrıs'taki yoğunluk ve tercih edilme potansiyelinin başka hiçbir coğrafyada karşımıza çıkmaması bu ikonografinin Ada'ya özgü olduğunun en iyi açıklayıcısıdır. "Kollarını kaldırmış tanrıça" (goddess with uplifted arms) ikonografisi içindeki ekmek kalıpları ve ekmek sunan figürlerin varlığı, Arkaik Kıbrıs dininde Ada'nın baş tanrıçasına yapılan sunular arasına kutsal ekmekleri yerleştirmemize de olanak vermektedir. Kutsal ayinler veya festivallerde ekmek sunma eylemi, Kıbrıs dinine yine Levant üzerinden gelmiş olma ihtimal yüksek bir uygulamadır.

Pişmiş toprak heykelcikler ışığında maskeli rahipleri içeren ritüellere ait kanıtlara da ulaşılabildiği görülmektedir. Maskelerin sadece erkekler tarafından kullanılırken betimlenmesi ve maskeli rahip figürlerinin erkek ilahlara tapınılan alanlarda bulunması dikkat çekicidir. Bu durum ışığında maskeli ritüellerin, sadece erkek ilahlar için gerçekleştirildiği söylenebilecektir. Ancak bu erkek ilah veya ilahların çok yönlü Kıbrıs tanrıları içinden hangileri olduğu şu an için kesin bir şekilde tespit edilememektedir.

Maskeli ritüelleri yansıtan heykelcikler, Kıbrıs dini bünyesinde drama benzeri canlandırmalara bel bağlayan, mistisizm odaklı ritüellerin varlığına kanıttır. Uygulama, rahip hatta rahip kral olduğu düşünülebilen kişilerin maskeler takarak kendini ilah ile bütünleştirmesi ve onun kimliği ile töreni sürdürmesi şeklinde gerçekleştiriliyor olunmalıdır. Maske ile gerçekleştirilen bu törenler, hiç kuşkusuz maskeyi takan kişinin doğal güçler üzerindeki hâkimiyetine vurgu yapma amacı taşımaktadır.

Müzikli ritüeller ve halka dansları, Kıbrıs dininde en sık tercih edilen ve gruplar halinde gerçekleştirildiği anlaşılan tapınma çeşitleridir. Kullanılan müzik aletleri ve "müzik eşliğinde dans etme" âdeti, yine Yakındoğu kökenli bir gelenektir. Bu ritüellerin Kıbrıs-Arkaik dinine geniş ölçekte dâhil olması, Fenike etkilerinin yoğun olduğu M.Ö. 8.-7. yüzyıllarda gerçekleşmiş ve bu ritüeller Kıbrıslılar tarafından hızla benimsenmiş olunmalıdır. "Hayat ağacı" gibi Doğu odaklı ikonografik unsurların dini ritüellerin merkezini teşkil eder hale gelmesi de yine bu dönemde gerçekleşmiş olmalıdır. Phallus taşıyıcılarının (*Φαλλοφορος*) betimlemelerinin mevcudiyeti ise, Arkaik Kıbrıs'ta phallik geçitlerin ve tören alaylarını içeren kutlamaların uygulandığını da göstermektedir. Phallik geçit alayları yine Mısır kökenli olmaları bakımından bu coğrafyanın Arkaik Kıbrıs dini üzerindeki etki sahasının boyutlarının büyüklüğünü anlamamızı mümkün kılmaktadır.

Pişmiş toprak heykelcikler ışığında, Arkaik Kıbrıs dininin hem mimari hem de uygulamada Levant, Fenike, ve Mısır ile etkileşim göstererek şekillenmiş çok yönlü bir karaktere sahip olduğu söylenebilecektir. Bu doğrultuda, Arkaik Kıbrıslıların dinsel eğiliminin ve din alanındaki tercihlerinin özünde Doğu'ya daha yakın unsurlar barındırdığı açıktır. Arkaik Kıbrıs dinini şekillendiren bu eğilim

ve tercihler neticesinde ortaya geniş kültürel bağlantıları olan, çok yönlü bir din ortaya çıkmıştır. Bu çok yönlülük ve geniş kültürlülük ise, bizlere özünde törensel ve mistik ritüellerin bir arada barınabildiği, kutlama tarzında dini anlayışların da baskın olduğu bir antik din mirası bırakmıştır.

Bu mirasın daha iyi anlaşılıp anlamlandırılmasında diğer arkeolojik bulgular yanında özellikle bizi canlı tasvirlerle donatan Kıbrıs-Arkaik Dönem koroplastik sanatına yapılacak yeni katkılarının rolü önem arz etmeye devam edecektir. Bu alandaki bilgi dağarcığımızın yeni eserlerle güncellenmesi ve koroplastik sanat yansıtımlarını yorumlama becerimizdeki artışlar, hiç kuşkusuz ilerleyen yıllarda bizleri Arkaik Kıbrıs dinini iyice anlamlandırmaya daha da yaklaştıracaktır.

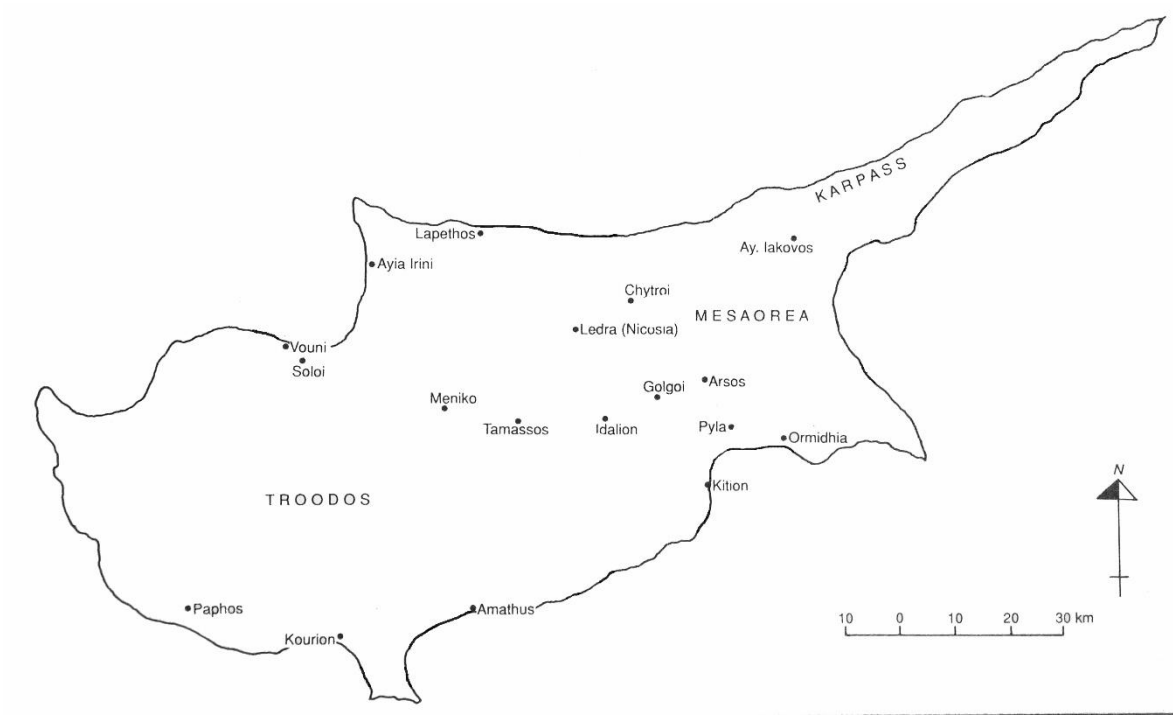
KAYNAKÇA

- Aharoni, Y., (1956). Excavations at Ramat Rahel. *Israel Exploration Journal* 6 (3): 137-157.
- Averett, E.W., (2015). Masks and Ritual Performance on the Island of Cyprus. *American Journal of Archaeology* 119(1): 3-45.
- Barnet, R.D., (1969). Ezeikel and Tyre. *Eretz Israel* 9: 6-13.
- Belgiorno, M.R., (1993). Maschere di bovidi e capridi nel rituale religioso Egeo-Cipriota. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XXXI*: 43-54.
- Bennett, C. G., (1980). *The Cults of the Ancient Greek Cypriots*. Ann Arbor: The Pennsylvania University Press.
- Betancourt, P.P., (1971). An Aeolic Shrine from Philadelphia. *American Journal of Archaeology* 75(4): 427-428.
- Boardman, J., (1971). Θεῖος Αοιδός. *Report of the Department of Antiquities, Cyprus* 1971: 37-42.
- (1976). Iconographica Cypria. *Report of the Department of Antiquities, Cyprus* 1976: 152-155.
- Braun-Vogelstein, J., (1920). Die ionische Säule. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 35: 1-48.
- Bretschneider, J., (1991). Götter in Schreinen. *Ugarit-Forschungen. Internationales Jahrbuch für die Altertumskunde Syriens-Palästinas* 23: 13-32.
- Bucholz, H.-G., K. Untiedt, (1996). *Tamassos. Ein antikes Königreich auf Zypern. SIMA Pocket-Book* 136. Jonsered: P. Åströms förlag.
- Cape, R.W., (1985). Some Evidence for Dionysiac Activity at Kourion: The Terracotta Hand-held Phalloi. *Report of the Department of Antiquities* 1985: 312-319.
- Caubet, A., (1979). Les Maquettes Architecturales d'Idalion. V. Karageorghis, H. William Catling & Kyriakos Nicolaou (ed.) *Studies Presented in Memory of Porphyrios Dikaïos*. Nicosia: Zavallis Press.
- Caubet, A., (1992). The Terracotta Workshops of Idalion during the Cypro-Archaic Period. *Acta Cypria* 3: 128-151.
- Caubet, A., A. Hermay, V. Karageorghis, (1992). *Art Antique de Chypre au Musée du Louvre: du chalcolithique a l'epoque Romaine*. Paris: Editions Kap.
- Crowfoot, J.W., K.M. Kenyon, E.L. Sukenink, (1942). *The Buildings at Samaria*. London: Palestine Exploration Fund.

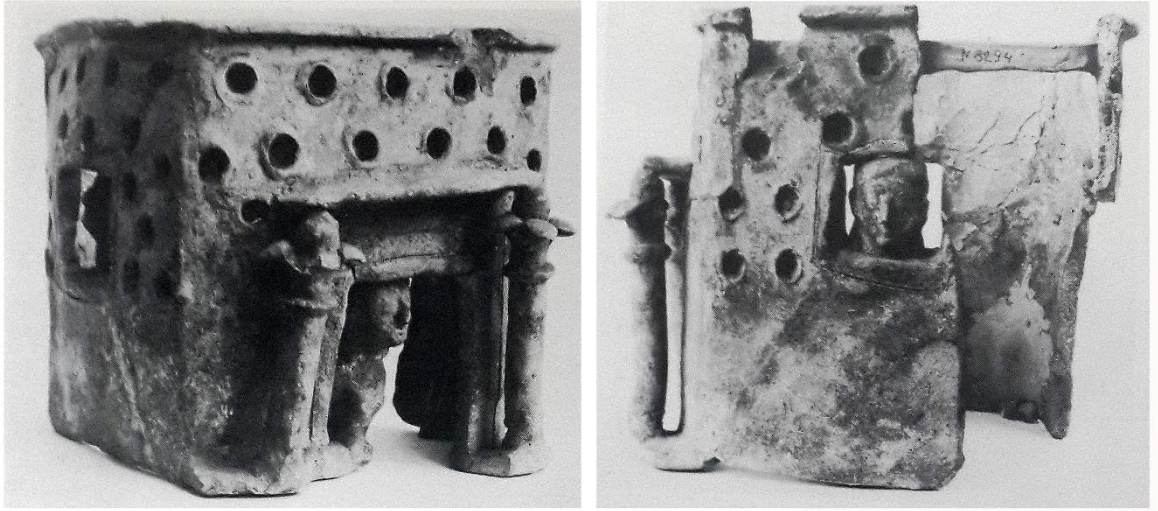
- Culican, W., (1976). A Terracotta Shrine from Achzib. *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* 92: 47-53.
- Dikaïos, P., (1961). *A Guide to the Cyprus Museum (3rd Ed.)*. Nicosia: Nicosia Printing Works.
- Fisher, C.S., (1929). *The Excavations of Armageddon*. Chicago: Wipf and Stock Publishers.
- Gaber, P., M. Morden, (1992). University of Arizona Expedition to Idalion, Cyprus 1992. *Cahier du Centre d'Etudes Chypriotes* 18(2): 21-26.
- Gjerstad, E., (1948). *The Swedish Cyprus Expedition Vol. IV:2 – The Cypro-Geometric, Cypro-Archaic and Cypro-Classical Periods*. Stockholm: Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag.
- Gjerstad, E., (1963). Supplementary Notes on Finds from Ajia Irini in Cyprus. *Medelhavsmuseet Bulletin* 3: 3-40.
- Gjerstad, E., J. Lindros, E. Sjöqvist, A. Westholm. *The Swedish Cyprus Expedition II – Finds and Results of the Excavations in Cyprus 1927-31*. Stockholm: Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag.
- Godart, L., V. Karageorghis, J. Karageorghis, A. Sacconni, L. Vagnetti. *Cipro - Isola di Afrodite (Roma, Palazzo del Quirinale 17 Ottobre 2012 - 6 Gennaio 2013)*. Loreto : Tecnostampa
- Harden, D., (1962). *The Phoenicians*. NewYork: Praeger.
- Hermay, A., (2000). *Amathonte V: Les figurines en terre cuite archaïques et classiques. Les sculptures en Pierre. Etudes Chypriotes Volume 15*. Nicosia : Foundation A.G.Leventis.Herodotos. *Herodot Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Jequier, G., (1924). *Manuel d'Archaeologie Égyptienne I – Les éléments de l'architecture*. Paris: Auguste Picard.
- Kakish, R., (2014). Ancient Bread Stamps from Jordan. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 14 (2): 19-31.
- Karageorghis, V., (1971). Notes on Some Cypriote Priests Wearing Bull-Masks. *Harvard Theological Review* 64: 261-270.
- (1973). *Excavations in the Necropolis of Salamis III*. Nicosia: Zavallis Press.
- (1976). *Kition – Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus*. London: Thames and Hudson.
- (1977). *Two Cypriote Sanctuaries of the End of the Cypro-Archaic Period*. Rome: Consiglio Nazionale delle Recherche.
- (1981). *Ancient Cyprus – 7000 Years of Art and Archaeology*. London: Louisiana State University Press.
- (1987a). Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1986. *Bulletin de Correspondance Hellenique* 111(2): 663-733.
- (1987b). The Terracottas. Karageorghis, V. & A. Hermay (ed.) *Études Chypriotes IX. La Nécropole d'Amathonte, Tombes 113-367*. Nicosia: Department of Antiquities.
- (1988). Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1987. *Bulletin de Correspondance Hellenique* 112(2): 793-855.
- (1989). Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1988. *Bulletin de Correspondance Hellenique* 113(2): 789-853.

- (1992). Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1991. *Bulletin de Correspondance Hellenique* 116(2): 793-831.
- (1993). Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1992. *Bulletin de Correspondance Hellenique* 117(2): 719-755.
- (1994). Un naïskos égyptisant d'Amathonte. Berger, C., G. Clerc & N. Grimal (ed.) *Hommages à Jean Leclant Vol. 3 - Études isiaques. Bibliothèque d'Étude* 106/3. Paris: 307-313.
- (1995). *The Coroplastic Art of Cyprus IV – The Cypro-Archaic Period Small Male Figurines*. Nicosia: Imprinta Ltd.
- (1996). *The Coroplastic Art of Cyprus VI – The Cypro-Archaic Period Monsters, Animals and Miscellanea*. Nicosia: Imprinta Ltd.
- (1998). *Greek Gods and Heroes in Ancient Cyprus*. Athens: Commercial Bank of Greece.
- (1999). *Ancient Cypriote Art in the Severis Collection*. Athens: Costacis and Leto Severis Foundation.
- (2000). *Early Cyprus – Crossroads of the Mediterranean*. Los Angeles: J. Paul Getty Museum.
- (2004). *The A.G. Leventis Foundation and the Collections of Cypriote Antiquities in Foreign Museums*. Athens: A.G. Leventis Foundation.
- (2006). *Aspects of Everyday Life in Ancient Cyprus. Iconographic Representations*. Nicosia: A.G. Leventis Foundation.
- (2012). *Ancient Cyprus – 9000 Years of Culture*. Nicosia: Ministry of Foreign Affairs.
- Karageorghis, V., L. Stager, (2000). Another mould from cakes from Cyprus. *Rivista di Studi Fenici* XXVIII:1: 1-11.
- Karageorghis, J., (2005). *Kypris. The Aphrodite of Cyprus – Ancient Sources and Archaeological Evidence*. Nicosia: A.G. Leventis Foundation.
- Kyrieleis, H., (1989). New Cypriot Finds from the Heraion of Samos. Veronica Tatton-Brown (ed.) *Cyprus and the East Mediterranean in the Iron Age*. London: British Museum.
- Masson, O., (1964). Kypriaka I, Recherches sur les antiquités de Tamassos. *Bulletin de Correspondance Hellenique* 88: 199-238.
- May, H.G., (1935). *Material Remains of the Megiddo Cult*. Chicago: University of Chicago Press.
- Myers, J., (1914). *Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus*. New York: Metropolitan Museum of Art Publications.
- Myers, J., M. Ohnefalsch-Richter, (1899). *A Catalogue of the Cyprus Museum*. Oxford: Clarendon Press.
- Philipp, H., (1981). *Bronzeschmuck aus Olympia, Olympische Forschungen* 13, Berlin: Walter de Gruyter.
- Picard, C.G., (1966). *Sacra Punica – Etude sur les masques et rasoirs de Carthage, Karthago XIII*. Paris.
- Reyes, A. T., (1994). *Archaic Cyprus – A Study of the Textual and Archaeological Evidence*. Oxford: Clarendon Press.
- Schmidt, G., (1968). *Kyprische Bildwerke aus dem Heraion von Samos, Samos Band VII*. Bonn: Habelt.

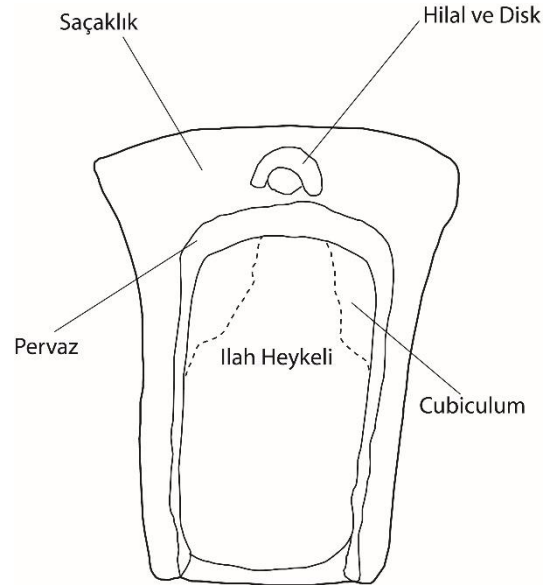
-
- Scranton, R., (1967). *The Architecture of the Sanctuary of Apollo Hylates at Kourion*. Philadelphia: The American Philosophical Society.
- Sjöqvist, E., (1933). Die Kulturgeschichte eines Cyprisches Temenos. *Archiv für Religionswissenschaft* XXX 3/4: 308-359.
- Soren, D., (1987). *The Sanctuary of Apollo Hylates in Kourion, Cyprus*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Spiteris, T., (1970). *The Art of Cyprus*. Amsterdam: Reynal and Company.
- Ulbrich, A., (2008). *Kypris. Heiligtümer weiblicher Gottheiten in der kypro archaischen und kypro klassischen Epoche*. Münster: Alter Orient und Altes Testament
- Vernet, Y., (2015). Aphrodite et Apollon. Essai sur une relation divine privilégiée a Chypre. *Centre d'Etudes Chypristes* 45: 95-105.
- Walters, H.B., (1903). *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum*. London: Order of the Trustees.
- Washbourne, R., (1999). *Aphrodite Parakypousa*, "The Woman in the Window": The Cypriote Astarte-Aphrodite's Fertility Role in Sacred Prostitution and Rebirth. *Report of the Department of Antiquities, Cyprus 1999*. Nicosia: 163-177.
- Wiedemann, A., (2003). *The Religion of the Ancient Egyptians*. New York: Dover Publications.
- Wright, G.R.H., (1992). *Ancient Building in Cyprus*. New York: Brill.
- Young, J.H., S.H. Young, (1955). *Terracotta Figurines from Kourion in Cyprus*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Resim 1 – Metinde adı geçen başlıca yerleşimler (Reyes, 1994: Map 1)

Resim 2 - Pişmiş toprak tapınak modeli, Idalion (Caubet et al., 1992: No. 129).

Resim 3: Naikos ve bölümleri (Çizim: Hazar Kaba).

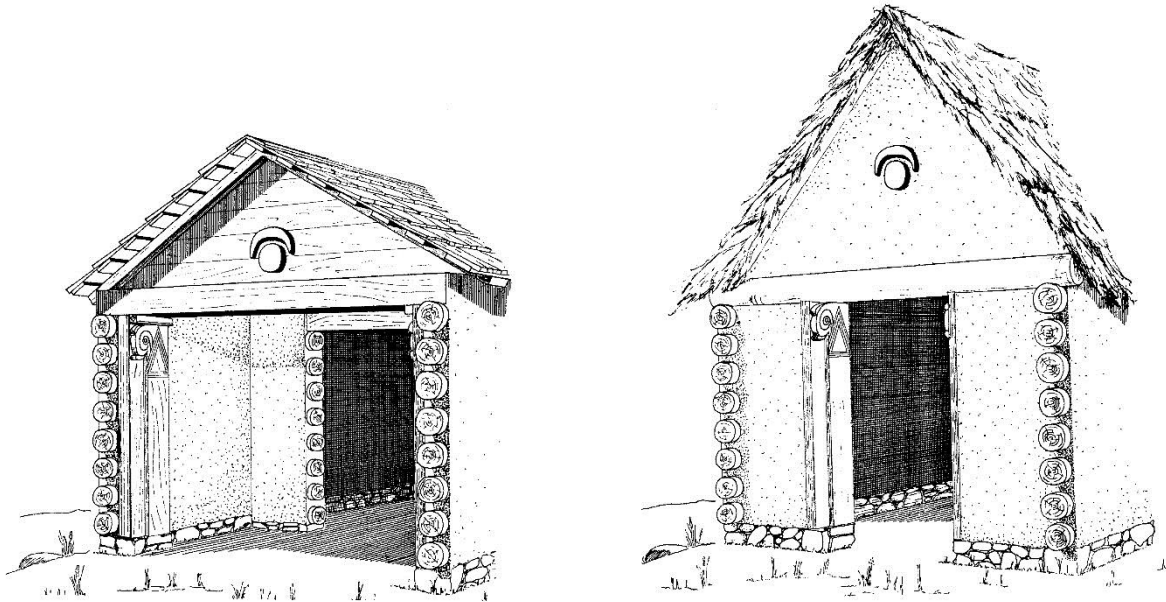
a

b

Resim 4 – a) Naikos modeli, buluntu yeri bilinmiyor (Karageorghis, 2012: No. 157), **b)** Naikos modeli, buluntu yeri bilinmiyor (Godart et al., 2012: No. 22).

Resim 5 – Aeol başlıklı *naikos* modeli, buluntu yeri bilinmiyor (Betancourt, 1971: Fig. 2).

Resim 6 - *Naikos* canlandırma çizimleri (Betancourt, 1971: Figs. 8&9).

Resim 7 - Cubiculum kısmında Bes olan *naiskos* modeli, Amathous (Caubet et al., 1992: No. 140).

Resim 8 - Adak heykelciği taşıyan maskeli rahip (Karageorghis, 1995: Lev. XXVII:5).

Resim 9 - “Kollarını Kaldırmış Tanrıça” şeklinde ekmek kalıpları (Karageorghis, 2006: Fig. 104).

Resim 10: Zoomorfik maske takan rahip heykelcikleri (Karageorghis, 1995: fig. 33; Karageorghis, 2006: fig. 156).

Resim 11 - Güvercinlik etrafında dans eden (Karageorghis, 1995: LXXVIII:9).

Resim 12 - Phallus taşıyıcısı (*φαλλοφορος*) (Karageorghis, 1999: No. 213).